

Отримано: 08 вересня 2017 р.

Прорецензовано: 18 вересня 2017 р.

Прийнято до друку: 22 вересня 2017 р.

e-mail: Nyse4kaa@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2017-68-145-148

Гамза А. В. До проблеми текстотворення в процесі вивчення дієслова на уроках української мови / А. В. Гамза // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во НаУОА, 2017. – Вип. 68. – С. 145–148.

УДК 81'373

Гамза Анна Володимирівна,
аспірант, викладач кафедри теорії і методик початкового навчання,
Рівненський державний гуманітарний університет

ДО ПРОБЛЕМИ ТЕКСТОТВОРЕННЯ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДІЄСЛОВА НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано передовий досвід лінгвістів і практиків щодо означеної проблеми дослідження; з'ясовано зміст понять «текст», «процес текстотворення», «опис дії», «складне синтаксичне ціле»; доведено практичну важливість означених термінів у навчанні української мови; показано якісну динаміку підвищення знань студентів та учнів у процесі роботи з текстами під час вивчення дієслова на уроках української мови.

Ключові слова: текст, процес текстотворення, опис дії, складне синтаксичне ціле, компоненти тексту, дієслово.

Гамза Анна Владимировна,
аспірант, преподаватель кафедры теории и методики начального образования,
Ровенский государственный гуманитарный университет

К ПРОБЛЕМЕ ТЕКСТОТВОРЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ГЛАГОЛА НА УРОКАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В статье проанализировано передовой опыт ученых, лингвистов и практиков относительно отмеченной проблемы исследования; выяснено содержание понятий «текст», «процесс текстотворення», «описание действий», «сложное синтаксическое целое»; доказано практическую важность отмеченных сроков в изучении украинского языка; показано качественную динамику повышения знаний студентов и учеников в процессе работы с текстами в процессе изучения глагола на уроках украинского языка.

Ключевые слова: текст, процесс текстотворения, описание действия, сложное синтаксическое целое, компоненты текста, глагол.

Anna Hamza,
Postgraduate Student, Lecturer at the Department of Theory and Methodology of Elementary Education,
Rivne State Humanitarian University

TO THE PROBLEM OF FORMING THE TEXT IN THE PROCESS OF STUDY OF VERB ON LESSONS OF UKRAINIAN

The organization of the educational process of the modern elementary school of Ukraine is conditioned by socio-political changes. The main purpose of teaching the Ukrainian language is to build communicative skills and abilities. Today, the problem of developing the student's thought is an important issue, since the knowledge gained during the study must be acquired and used by students in oral and written speech: during the stories, the creation of statements of monologue or dialogic characters, the production of texts in accordance with the style and the situation of speech.

Referring to the terminology dictionary, we can note that «the text is a unique category of language in which the available information accesses the speaker in different types and styles of speech».

Investigating the process of text-writing, M. Bakhtin in his studies expresses the view that «... pupils do not exchange sentences, as they do not exchange words and phrases, they exchange thoughts, the result of which will be the statement».

According to researches N. Chepeliuk as regards the implementation of the processes of education and upbringing of junior schoolchildren, it is probable that the child develops the skills of the text-making process, because the child forms himself on the basis of his own experienced experience, and the teacher acts as an adviser and editor of the formulated opinions of students in oral or written speech.

An important morphological component of the Ukrainian language is the verb. In the short terminology dictionary, the term «verb» is characterized as «one of the peripheral parts of the language, which denotes the action of the subject, is conditioned by the noun of the swirling morphological categories of number and time, and can perform a communicative function depending on the theme or be part of a complex topic of expression».

When creating the text, it is important to think about its logical structure, that is, to adhere to the rules of harmonizing the content of the text and its name, the perfect formulation of the title, the correspondence to the literary design, the functional style, as well as the presence of the fragmentary unity of the parts of the text.

Key words: text, process of forming the text, description of action, difficult syntactic unit, components of text, verb.

Згідно з нормативними документами щодо формування та розвитку освіти України й зокрема важливості вивчення української мови у ній, гостро постає проблема розвитку мовлення школяра як основного показника комунікативної функції рідної мови. Розвиток мовлення набув статусу провідного принципу навчання рідної мови як державної мови України [11, с. 56].

У процесі комунікації українська мова виступає індивідуальною формою навчання, засобом спілкування, об'єктом наукових досліджень і власне навчальною дисципліною. Відповідно до Державного стандарту освіти України, мета і завдання навчального предмета «Українська мова» полягає в застосуванні комплексного підходу до формування основних умінь і навичок, які виявляються в зростанні вмінь використовувати всі види мовленнєвої діяльності.

Проблема розвитку мовлення на уроках української мови – актуальне питання, головним пріоритетом якого є вміння створювати зв'язні висловлювання. Щоб дослідити процес формування текстотворчих умінь, важливо визначити основні умови, принципи, методи, що сприятимуть формуванню певних умінь як в усному, так і в писемному мовленні. Також варто звертати увагу на синтаксичний, стилістичний і лексичний аспекти тексту, який складає ученя. Саме з означеного твердження і впливає об'єкт проведеного дослідження.

Психологи та лінгвісти розглядають українську мову в різних аспектах, починаючи з фонетико-графічного начала до складного синтаксичного цілого.

На сьогодні важливим є питання формування процесу текстотворення як одного складного синтаксичного цілого (ССЦ) поєднаного логічною змістовністю та інтонативною завершеністю.

Проблема ССЦ як процесу текстотворення не нова в практиці навчання української мови, проте вимагає вдосконалення окремих питань відповідно до реформування змісту освіти. Для дослідження цієї проблеми проаналізовано низку праць провідних науковців, методистів, практиків як вітчизняного, так і світового зразка: психологічні засади розвитку мовлення (Л. Виготський, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонт'єв); комунікативний аспект вивчення мови (А. Богуш, Л. Варзацька, Н. Гавриш, В. Капінос, Т. Ладженська, В. Мельничайко, М. Пентилюк); розроблення мовного компонента загальноосвітньої підготовки учнів (О. Біляєв, М. Вашуленко, Л. Мацько, Н. Пашківська, К. Плиско, О. Хорошковська); функціонування текстів художнього стилю (Л. Варзацька, О. Караман, Л. Мацько, В. Мельничайко, М. Пентилюк)

Спираючись на основні ідеї лінгвістів та психологів, можемо стверджувати, що питання формування текстотворчих умінь у процесі вивчення дієслова – актуальна проблема сьогодення як підґрунтя першочергового створення складного синтаксичного цілого.

Мета статті – проаналізувати твердження про те, що коротке зв'язне висловлювання (текст) набуває важливого значення під час утворення складного синтаксичного цілого та є ефективним у процесі складання текстів, які виражають зміст через дії, що об'єднуються в логічну послідовність із передбаченим результатом незалежно від стилю мовлення (опис дій тварин, явищ природи в художньому стилі; опис виконання дослідів у науковому стилі та опис дій у публіцистичному стилі – інструктажі, пам'ятки щодо виготовлення тих чи тих виробів).

Розробляючи фундаментальні освітні процеси навчання, виховання та розвитку особистості, методика навчання української мови все частіше звертається до філософських досліджень як методичної основи, що реалізує системи розвитку освіти.

Ідеї виховання та розвитку в процесі текстотворення становлять підґрунтя до пізнання навколишнього світу. Платон розглядав процес навчання як засвоєння окремої категорії знань, покликаних наблизити особистість до світосприйняття за допомогою діалогічного та монологічного спілкування. У своїй праці «Законо» філософ говорить про «діалектику» як освітній процес. Цим терміном позначено бесіди, розповіді, які вчителі проводили з молодшими школярами для відновлення та наближення їх до засвоєння знань про світ істини і блага [10, с. 295].

Стародавні філософи, починаючи аж від Сократа до Юсуфа впродовж тривалого періоду не ототожнювали «текст» як глобальне поняття. Юсуф у своїх працях трактував текст – як твір, який не лише нагадує політичний трактат, що описує закони та розглядає проблеми буття, а й сукупність речень, у яких поєднані різні галузі: культури, науки, мови [1, с. 245].

Питання процесу текстотворення зводиться до основних психолого-педагогічних понять, які становлять єдину сукупність умінь, що мають бути притаманні людині.

У своїх дослідженнях І. Кант та Й. Фіхте вважають, що існує репродуктивна та конструктивна уява. Зокрема, І. Кант стверджує, що «природа створила людину, давши їй всі умови для її особистісного розвитку» [8, с. 176]. Сюди філософ відносить формування тих умінь, наслідком яких будуть набуті навички, реалізовані в процесі спілкування на уроках української мови. Проаналізувавши філософські ідеї І. Канта, можемо твердити, що «репродуктивна уява – це думки, які залежать від часу, мети та си-

туації спілкування, що були сприйняті раніше». Своєю чергою, конструктивний тип уяви – це здатність до запам'ятовування певних формул, що дозволяють розвиватись особистості у сфері окремих точних наук.

Аналіз досліджень І. Канта дає підстави говорити про уяву як окремий аспект психологічної науки, що дає змогу створювати висловлювання в різних галузях, спираючись на дедуктивний та індуктивний умовиводи методики навчання української мови.

Тут можемо стверджувати про пропорційний зв'язок української мови та студентського світогляду. Якщо не зосереджувати свою увагу на розкритті важливих питань у тексті, з яким працюємо, то таке висловлювання повністю втрачає зміст. Зважаючи на другорядне, ми не акцентуємо на важливому або ж повністю втрачаємо думку висловленого чи написаного. Поняття пропорційності пов'язане із законом «золотого поділу»: одна частина тексту (другорядне) має відноситися до другої як два до трьох, наприклад, говорячи про важливе в тексті – воно має займати дві частини, а неважливе – одну, прив'язуючись до двох інших частин [13, с. 68].

Аналізуючи філософські та психолого-педагогічні погляди науковців, можемо стверджувати, що спираючись на вікові особливості учнів у методичній літературі існує поділ на: 1) особу як читача, який є опорою автора на написання твору, пізнавального тексту; 2) особу як читача, що не досяг середнього розвитку пізнання та розуміння прочитаного; 3) особу як читача, інтелектуальний коефіцієнт якого перевищує самого автора. Із цього поділу нам зрозуміло, що для третьої групи осіб, інформація, яка міститиметься в тексті, буде рівна нулю. Для другої групи матеріал певного висловлювання буде пізнавальним і корисним, проте учні зіштовхуються з певними лексичними та стилістико-граматичними проблемами. Перша група буде сприймати тексти всіх стилів, хоча складна термінологія та мовні кліше виявлятимуться для них зайвими.

На сьогодні ані філософія, ані психологія не дослідили повністю, як індивід покликаний до реалізації всіх задумів. Залишається відкритим питання розвитку вмінь у процесі роботи над текстами, зокрема текстотворча діяльність.

Засновник «експериментального методу», американський філософ і педагог Д. Дьбюї вважав, що специфічна функція уяви складається з формування вмінь бачити дійсність так, як її не можна побачити через реальне сприйняття [5, с. 15].

Ідеться не лише про вивчення української мови, але й про математику, природознавство, логіку, зміст яких ми можемо зрозуміти лише за допомогою уяви [5, с. 34].

Аналізуючи важливість уяви у формуванні текстотворчих умінь кожного учня початкової школи, С. Кольридж наголошував, що самим процесом уяви потрібно керувати і скеровувати її на формування вмінь будувати висловлювання. Це дає підстави стверджувати, що в розвитку особистості молодшого школяра та формуванні вмінь створювати тексти важливе значення має вчитель. Людина, яка покликана допомагати дітям у школі, володіє мовою та педагогічними рисами, може втілювати поставлені цілі, ідеї, здатна провести молодшого школяра до вмінь аналізувати, порівнювати, висловити свої думки за допомогою психічних процесів «уяви» та «фантазії».

Аналіз дисертацій дав змогу підтвердити твердження, що фантазія та уява – невід'ємні процеси формування вмінь створювати складне синтаксичне ціле. Існування таких процесів, їхній взаємозв'язок дають можливість висловити своє бачення ситуації та сформуванню думку у зв'язному висловлюванні, яке називаємо текстом.

Суть будь-якого текстотворчого процесу полягає в реалізації питання «про що писати?». Основою буде потреба у відображенні дійсності в тексті, художньому чи науковому його зображенні в усному та писемному мовленні. Таким підґрунтям слугуватиме вибір теми, мети, спосіб відтворення придуманого та власне висновки з цього висловлювання.

Мінімальний словесний масив будь-якої людини складається з послідовно розміщеної сукупності речень, об'єднаних у тематичну і структурну цілісність, текст.

За визначенням К. Ф. Шульжука, текст – «це складна синтаксична одиниця, об'єднана за змістом та інтонацією, яка виражає певну завершеність думки щодо мети спілкування» [15, с. 8].

Відомо, що саме текст є тією граматичною одиницею мови, яку формує складне синтаксичне ціле. Зазначивши поняття тексту, можемо вважати, що складне синтаксичне ціле – це поєднання в одне ціле низки речень, що характеризуватимуться відносною завершеністю теми, цілісністю думки й тісною структурною пов'язаністю всіх його компонентів.

Своєю чергою сучасні лінгвісти трактують поняття ССЦ як групу мікроодиниць, синтаксично об'єднаних різними засобами і способами, які в єдності виступають як більша одиниця, що не залежить від навколишнього контексту зв'язного мовлення.

У процесі вивчення й апробації означеної проблеми було з'ясовано, що залежно від зв'язку між реченнями, складне синтаксичне ціле поділяють на ССЦ з паралельним та ланцюговим зв'язком компонентів.

При паралельному зв'язку речень, які є відносно самостійними, але не пов'язані граматично з іншими частинами тексту важливе значення має зіставлення чи протиставлення. Простежуючи ССЦ при

паралельному зв'язку компонентів, можемо аргументувати аспект опису декількох дій явищ, які не залежать один від одного, але відбуваються одночасно. Проілюструємо це в прикладі № 1:

Осінь. Дерева раняють та руйнують листя, трава й квіти в'януть, сохнуть, насіння їх на землю обсипається. Тварини до зими готуються. Мандрівні птахи збираються у великі зграї, щоб летіти у вирій. Маленькі звіринки запасують у своїх коморах їжу, лагодають та утеплюють свої житла та самі зодягаються в теплу зимову шубку. Комахи під кору дерев у різні щілинки ховаються (В. Чапліна).

Підсумовуючи аналіз праць видатних педагогів, ми дійшли висновку, що процес уяви сприяє розвитку мовлення людини, збагачення лексичного словника. Створення зв'язного висловлювання активізує психічні процеси уяви та фантазії. Це пояснюємо насамперед мотивом створення будь-якого тексту, адже автор творить для того, щоб його вислухали, з нього брали приклад, ним пишалися. Він може створити текст із чотирьох простих речень, а може скласти зв'язні висловлювання навіть до десяти і більше синтаксичних одиниць, що формують логічно завершену структурну одиницю. Усе це пояснюємо динамікою реформування освіти згідно з віковими особливостями кожного учня й орієнтиром освіти України на середнього учня, основні положення якого висвітлено в нормативних документах про освіту (Національна доктрина розвитку освіти, Державний стандарт, Проект концепції освіти на 2015–2020 рр.). Звертаючись до методичного аспекту навчання української мови, ми підтверджуємо той факт, що формування текстотворчих умінь можливе за умов наявності процесів сприйняття, уяви та фантазії того, про що автор буде писати чи розповідати, а також вміння слухача показати, наскільки йому важлива розповідь, його оцінювання, як вже сформованої особистості, яка може вдосконалювати набуті вміння.

Ми з'ясували, що текстотворчі вміння виявляються вже з початкової роботи над текстами, проте для їх розвитку методика навчання української мови вимагає спеціально дібраних вправ, які допомагати-муть у створенні власних висловлювань.

Дані проведеного аналізу свідчать, що індивід здатен сприймати й усвідомлювати прочитане, відстежувати сюжетну лінію, розгортання подій і системи дій, які відбуваються в ССЦ. Усі ці компоненти текстотворення доводять формування умінь складати тексти в усному мовленні та реалізувати описову функцію дієслова на письмі через відображення дій у текстах.

Отже, незважаючи на багатство теоретико-практичної бази в методиці навчання української мови, єдиного твердження про формування умінь текстотворчої діяльності, а особливо опису чіткої послідовності дій у тексті поки немає, проте ми можемо стверджувати, що текстотворення – першооснова формування складного синтаксичного цілого не лише як окремої частини будь-якого тексту, а структурно завершеної одиниці мовлення.

Література:

1. Бичко І. В. Філософія : підручник / Бичко І. В., Бойченко І. В., Табачковський В. Г. та ін. – К. : Либідь, 2001. – 408 с.
2. Біляєв О. М. Методика вивчення української мови в школі / О. М. Біляєв, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентлюк, Г. Р. Передрій, Л. Л. Рожило. – К., 1987. – 456 с.
3. Вашуленко М. С. Методика навчання української мови в початковій школі : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / М. С. Вашуленко. – К. : Літера ЛТД, 2011. – 364 с.
4. Выготский Л. С. Мышление и речь. Психологические исследования / Л. С. Выготский. – М. : Лабиринт, 1996. – 416 с.
5. Дьюї Дж. Моральні принципи в освіті / Дж. Дьюї. – Львів : Літопис, 2001. – 32 с.
6. Жинкин Н. И. Язык. Речь. Творчество / Н. И. Жинкин // Избранные труды. – М., 1998. – 576 с.
7. Зимняя И. А. Педагогическая психология / И. А. Зимняя. – М. : Логос, 1999.
8. Кант И. Критика практического разума. – Т. 4. – Ч. 1 / И. Кант. – М. : Мысль, 1964 – 544 с.
9. Кант И. Собрание сочинений : в 8 т. / И. Кант. – М., 1994. – Т. 6.
10. Платон. Диалоги / Платон ; [пер. з давньогре. Й. Кобіва]. – К. : Основи, 1999. – С. 293–339.
11. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 року № 462 «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти». – К., 2011.
12. Проект Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років.
13. Хайдеггер М. Бытие и время / Мартин Хайдеггер ; [пер. с нем. В. В. Библихина]. – 2-е изд., испр. – СПб. : Наука, 2002. – 452 с. – (Серия «Слово о сущем» ; Т. 39).
14. Хорошковська Н. О. Українська мова в 4 класі чотирирічної початкової школи : посібник для вчителя / О. Н. Хорошковська, Н. О. Воскресенська, А. О. Свашенко. – К. : Радянська школа, 1989. – 128 с.
15. Шульжук К. Ф. Складні багатокomпонентні речення в українській мові / К. Ф. Шульжук. – К., 1986.